

Ո՛վ սիրելի Հայ գուսաններ
Մանկկալիկներ եւ կուսաններ,
Հայոց արքան սուգ ու տրտում
Եկե՛ք տեսէ՛ք զիս հէ՛ք Հեքում:

Դու՛ք սրտաքեկ ողորմ ողորմ անդադար
Լացե՛ք, լացե՛ք ձեր տէրն քըշուտո,
Ձի ծագեցաւ օրն իր խաւար,
Մըքագնեցան աստղերն պայծառ:

Թագը սեւցաւ, սեւցաւ նաեւ ծիրանին
Ինկաւ մականս իմ քանկագին.
Ռուքինեա՛նց տուն, եղի՛ր լացկո՛ծ
Խաւար պատեց ազգին Հայոց:

Լեռներ, ձորեր ինկայ ճամբայ,
Թաքարիստան մինչեւ հասայ.
Որպէս զի մեր հայրենի տունն
Ունեմար միշտ երջանկութիւն:

Աչքերուս լոյս իմ գաւակներըս լուսադէմ
Թորոս, Լեռն դիւցազնորդի,
Պաշտպան դըրի քըշնամեաց դէմ.
Ո՛հ, ինչ ցաւ է, ի՞նչ խոց սըրտի:

Ա՛յ, եգիպտոս, դու քաջերու դաւաճան
Ո՞ւր եմ տըղափս իմ անըման.
Ռուքինեա՛նց տուն, եղի՛ր լացկո՛ծ
Խաւար նպատեց ազգիս Հայոց:

Ա՛յ, լին ճորտեր քառակից,
Ա՛յ, պարոններ ըսէ՛ք դու՛ք ինձ.
Ո՞ւր եմ սիրուն իմ գաւակներ,
Ո՞ւր կըտրիններս իմ ծաղկաքեր:

Լուռ կու լա՞ք դու՛ք, ինձ հօրս աւաղ,
Թորոսն ինկաւ, մեռաւ Լեռն,
Աչքերն, այտերն անշամանդաղ
Ներկընեցան արիւնագոյն:

Հաստաքազուկ ու սիգանեմ կորովին
Շղթայուած է խորը բանտին.
Ռուքինեա՛նց տուն, եղի՛ր լացկո՛ծ
Խաւար պատեց ազգիս Հայոց:

Ե՛ս մեռնէի ձեզ փոխանակ.
Գընա՛, մըտի՛ր իմ արեւակ
Թորոսիս ծովն արիւնաներկ.
Ո՛վ կեանքի քեյ, ծովեր կտրէ,

Գնա՛ Լեռնիս չար շղթային պըլլուէ.
Թորոս դիւցազն, առի՛ծ Լեռն,
Դու՛ք փառակից վըկաներուն
Սուրբ է մեզի ձեր վարքն ու սօնն:

Ո՛հ, ես մեռայ, ես մընացի անգաւակ...
Մըտի՛ր Հեքում շիրիմը փակ:
Ռուքինեա՛նց տուն, եղի՛ր լացկո՛ծ
Խաւար պատեց ազգիս Հայոց: —

Մի՛ լար այդպէս սուրբ քաղաւոր,
Ողորմած է Աստուած հըգօր,
Սիրեց որդիքդ, սիրեց եւ զքեզ
Սըրբէ արցունքդ աղեկեզ:

Հեռո՛ւ գացէ՛ք լալականներ, ալ չկայ սուգ.
Ելի՛ր Հեքում, ելի՛ր փութով
Թորոսն առաւ քաղ երկնաշու՛ք.
Կու գայ Լեռնն ալ խայտալով:

Ա՛ն դուն ալ քաղ, պըսակ դիր քեզ եւ անոր,
Տուր աւետիս կիլիկիոյ ճոր
Ռուքինեա՛նց տուն, ոչ եւրս կո՛ծ
Արեւ ելաւ ազգիս Հայոց:

Թրգմ. աշխ. Հ. Վ. Յովհաննէսեան

Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ

1848

ՍՊԻՏԱԿ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ, Ա. Անդրէասեան. —
Յրէզնոյ 1939, էջ 259, գրն. § 1:

Շքեղ ու մաքուր տաղադրութեամբ գիրք
մըն է, որուն էջերուն մէջ «Պատմութեան»
նախնի հոգին կը թեւածէ:
Ընծայականը եւ Յառաջարանի տեղ
«Սպանական Ազատամարտը» դուրս թող-
լով, կը պարունակէ երեք բաւական երկա-
րաշունչ եւ հինգ փոքրիկ պատմութիւն-
ներ: Ամէնքն ալ իրական կեանքէ, ամէնքն
ալ քիչ շատ ողբերգական Ռումանիկ նկա-
րադրով:

ՈՐՈՇՈՒՄ ԵՆ ԻՐ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ
Անանուհի մը օրերէն հերոսը նախկին
պատերազմիկ մըն է, որ յետ կռուելու
հայրենիքի ազատութեան համար, յետ
զոհելու իր անդամներէն մէկ քանին, ան-
թացուկով մը օրապահիկը մուրալու
կ'ելլէ: Այդ երախտաւոր անձը անտարբե-
րութեան, սառնասրտութեան կը հանդիպի
եւ ամէն օր Պրոմէթէոսի անգղը յիշեցնող
դռնապանէ մը կը տանջուի: Հուսկ զոհ
կ'երթայ ձիւնախառն անձրեւի մը:
Կոտրած քեւերով հրեշտակները ման-
րալէպեր են, քաղուած ընդհանրապէս
Քորֆուի հայ որբերու ցաւատանջ կեան-
քէն:
Ընկերները երիտասարդ հասակի ան-
փորձ արարքներու նկարագրութիւնն է:
Երկու ընկերներ են Փրանքիւլ ու Տիրան:
Երէջը՝ Փրանքիւլ իր սիրելի ընկերը կո-
րուստէ փրկելու համար ինքզինքը վտանգի
մէջ կը դնէ ու կը վախճանի:
Սպիտակ արդարութիւնն որ արժանապէս
Գրքին տիտղոսն ընտրուած է, քանի որ
ըստ մեզի արուեստով է՛ն կատարեալն է,
կը դժէ երկու իրարամերժ, զիրար ատող
Սիւ ու ձերմակ ցեղերու զգացումներուն
պայքարին նկարագիրը: Չի հասկցուիր թէ
ո՛րն է յաղթողը, որովհետեւ երկուքն ալ
կը կործանին:

Ո՞վ է Ա. ԱՆԻՐԷԱՍԵԱՆ ԵՆ ԻՆՉ ԵՆ ՈՒԶԱՄԸ
Անդրէասեան մեզի անծանօթ անձնաւո-
րութիւն մըն էր այս գրքի ընթերցումէն
առաջ. բայց կրնանք ըսել թէ այժմ հափով
մը կ'ըմբռնենք զինքը: Անդրէասեան այն

հայերէն է (միշտ իր գրքին վրայ հիմնը-
ւած կը խօսինք) որոնք մատաղ հասակէն
կորսնցուցած են իրենց ծնողքը եւ կամ
հեռացած են ընտանեկան յարկերէն, հօր,
մօր, քրոջ ու եղբայրներու անուշ մթնո-
լորտէն ու թափառած են Որբանոցներու
մէջ կամ օտար ափունքներու վրայ: Եւ
կեանքի այդ դառն օրերուն մէջ ստացած
են իրենց մանկական կախող սրտին վրայ
ծանր ու խոր վէրք մը որ տակաւ մեծցած
ու հասունցած է եւ միշտ տանջած իրենց
հոգին: Այդ վէրքը բացողը մարդկային
անտարբերութիւնն է քշուառներու հան-
դէպ:

Ահաւասիկ հոգեբանութիւն մը որ իր մէջ
ստեղծած է երկու բուռն զգացումներ.
մին՝ կարեկցութիւնն է. կարեկցիլ ամէն
անոնց որ կարօտեալ են, որ վիշտ ունին,
որ խեղճ են վերջապէս: Երկրորդ զգացու-
մը ատելութիւնն է, անտարբեր ու զրկող
հոգիներու հանդէպ: Եւ եթէ աստիճանի
եւ սաստկութեան բաղադրութիւն մը ը-
նենք այս երկուքին միջեւ, կը տեսնենք
թէ երկուքն ալ զօրաւոր են, բայց վերջինը
կը գերազանցէ:

Արդէն բոլոր գիրքը այս երկու ախոյան-
ներուն մենամարտութիւնն է: Կը բաւէ
կարդալ ձերմակ Գաւիլը եւ Մինչ շոգե-
նալը կը սուլէ եւ շուտով կը համոզուինք:
Որպէս զի մեր ըսածները ձրի վճիռներ
չթուին, խօսեցնենք ինքնին Պր. Անդրէա-
սեանը. «Օրինակ, երեւակայէ (Փրանկ-հայ
դործաւորն է կը խօսի իր Լիդէթ Փրանսա-
ցի նշանածին հետ) թէ կեանքս բացուեցաւ
անծայրածիր ու արեւակէզ անապատներ
թափառող թշուառներու կարաւանի մը
մէջ: Եւ մինչեւ այս տարիքս, ուրկէ որ
քալեր եմ, հրաւառ աւազներու վրայէն
կամ զովաշունչ ուժառիւններու մէջէն...
միշտ սարսափով զգացեր եմ ներկայու-
թիւնը աներեւոյթ բայց թանձր ու ահա-
րու ստուերի մը, որուն մէջ միաձուլուած՝
մարդկային արհամարհանքը, քէնն ու
ատելութիւնը կարծես հետապնդեր են զիս
յամառ, կատաղի եւ վրէժխնդիր վճռակա-
նութեամբ մը: Ի՞նչպէս այդ տեսակ ար-
տաւոց մտասեւեռում մը տարիներով իշ-
խեր է ինձի, չեմ գիտեր...»

— Բայց ինչո՞ւ...
— Ես ալ հարցուցեր եմ այդ «ինչո՞ւն»

ինքզինքին, առանց անոր պատասխանել յաջողելու: Թերեւս այնպէս կը պատահի ամէն անոնց, որոնք իրենց հեռաւոր մանկութենէն սկսեալ, միայն զրկանք, չարիք եւ ատելութիւն գտած են զիրենք պատող միջավայրին մէջ:...

Եւ երբ պատահի որ ո՛րեւէ մէկը, անծանօթ կամ բարեկամ, զիպուածով քաղցր խօսք մը կամ նայուածք մը ուղղէ քեզի՝ ինքզինքդ յաւիտեան երախտապարտ կը դդաս անոր...» (ընկերներ, էջ 151-153):

Կարծենք չենք սխալիր հաստատելով թէ այսպիսի նկարագրութիւն մը արտադրութիւնն է սրտի մը որ անձնական փորձով կը խօսի. հակառակ պարագային չի բացատրուիր անոր այնքան ճշգրիտ ու կենդանի պատկերացումը: Ահա թէ ինչո՞ւ կը հաւատենք ճանչցած ըլլալ իր սիրտը:

Խեղճերու հանդէպ կարեկցութիւնը եւ տեսակ մը համակրանքը բառացի կ'ապացուցանեն «Ի՞նչպէս առանց ճանչնալու զանոնք (սեւամորթ զրկուածները) յաջողեցայ համոզել ինքզինքս թէ մեր ճակատագիրը երկուտեակ եղբայրներու հարազատութիւնն ունենալու էին զրկանքներու, հալածանքներու եւ թշուառութեան իրենց մասնաշատուկ նկարագրով»: (Սպիտակ Արդարութիւն, էջ 188):

Այս զգացումը աւելի յստակ կը փայլի Մինչ շոգեմալը կը սուլէ մանրամասն մէջ, ուր Անդրէասեան պատուելով ամէն քող, երեւան կու գայ եւ փոքրիկ ընկերը Առաքելը կ'ազատէ, ապտակի մը ծանր զնով:

Իսկ զրկողներու հանդէպ ունեցած դառնութիւնը եւ մինչեւ իսկ ատելութիւնը կը պոռթկայ Սպիտակ Արդարութիւնին մէջ (էջ 213) ուր ներմակ երկրատէրը կատաղած կը յարձակի Սեւամորթի որդիին վրայ եւ բրածեծ կը մեռցնէ. այն ատեն Սեւամորթ հայրը յուսահատական ճիգով մը կը խոյանայ ներմակին վրայ եւ տեղն ի տեղ կը խեղդէ: Հոս սոսկայի է տեսարանը, բուն՝ ատելութիւնը եւ Անդրէասեանի զերգայուն կիրքը արտայայտութեան ծայրագոյն աստիճանին մէջ: Տեղն է ըսելու որ Անդրէասեան շատ անգամներ ճակատագրի եւ յուսալքութեան ծայրալեզուութիւններուն կը մօտենայ, նմանելով Ա. Ահարոնեանի. այնպէս որ եթէ չունենար մաքուր հաւատքը, պիտի ընդվզէր նոյնիսկ երկնքի դէմ. սակայն երբեք այս կէտին չի հասնիր:

Արդ, այսպիսի նկարագրով զրջի մը նպատակը դժուար է ըմբռնել:

Անդրէասեանի առաջին ու տիրական նպատակն է օգտակար ըլլալ, բարիք ընել կարօտեալին, անփորձին: Ասոր դասական օրինակը ընկերները զրկութիւնն է որ պարունակութեամբ եւ հոգեբանական կատարելութիւնով կը զերազանցէ միւս բոլոր պատմութիւնները: Ֆրանքիւլ որ ծանրախոհ ու փորձ մարդ մըն է, պահապան հրեշտակի մը նման կը հսկէ Տիրան անուն անփորձ ու խանդոտ երիտասարդին վրայ: Տիրան կը զուրի բարոյականի դէմ մեղանչելով: Ֆրանքիւլի սէրն ու գուրդուրանքը չի նուազիր, ընդհակառակն կը զօրանայ, կը նրբանայ ու մինչեւ անձնագոհութեան կը բարձրանայ: Ինք կը մեռնի Տիրանը երջանկացնելու համար:

Շատ յուզումնալից ու խանդավառ է այս զրկութիւնը, միայն մեր անկեղծութեան մէջ չպակսելու նպատակով սա դիտողութիւնն ընենք. պատուական Հեղինակը բարիք ընելու դիտաւորութենէն կը շարժի բայց քիչ մը շատ ծանրացած է նիւթերու վրայ որոնք լաւագոյն էր որ աւելի քողարկուած կերպով արտայայտուէին: Ինչպէս նաեւ արտաւոր ու պարկեշտ տիպարներու բանավէճերուն մէջ վտանգաւոր է ախտաւորին բոլոր առարկութիւնները մէջ բերել, որովհետեւ, ինչպէս գիտենք, բացի պատճառարանութենէն կիրք մըն ալ ունին ներսերին. հետեւաբար նոյնիսկ երբ միտքը կը համոզուի, կիրքը դեռ կը շարունակէ հակառակել:

Երկրորդ նպատակն է Հակակրութիւն ու նողկանք արթնցնել անտարբեր ու անկարեկիր մարդոց հանդէպ: Աւելորդ է ապացոյց բերել. բաւ է կարգալ ո՛ւ եւ է էջ:

Ի՞նչ է ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ ԱՅՍ

ՊԱՏՄԱՆԱԾՔՆԵՐՈՒՆ

Դժուարին հարցում, քանի որ յաճախ զեղեցիկը ենթակայական է եւ անհատներու ճաշակէն կախում ունի. սակայն փորձենք յայտնել մեր համեստ կարծիքը:

Ընդհանուրին մէջ պր. Անդրէասեան պատմողի քանի մը յատկութիւններն ունի: Վառ է երեւակայութիւնը, զերգայուն է սիրտը, միտքը՝ ողջ եւ լեզուն՝ ծոխ. բայց ամէնէն աւելի սուր է դիտելու կարողութիւնը եւ հոգեբանական տեսութիւնը: Հետեւաբար կարելի էր սպասել զեղեցիկ արտադրութիւն մը:

Անդրէասեանի բոլոր ձիրքերը կը համախմբուին ու երեւան կու գան ընկերները եւ Սպիտակ Արդարութիւն պատմուածքներուն մէջ: Առաջինը հոգեբանական տես-

սակետով յաջողութիւն մըն է. հոն, ամէնէն ազնիւ ու ամէնէն սեւ զգացումները կ'անցնին առջեւէդ. կը խօսին սրտիդ եւ կը յուզեն: Երկրորդն ալ նմանապէս հարուստ է հոգեբանական դիտողութիւններով բայց հոս յատկանշական է երեւակայութիւնն ու կիրքը:

Պատուական Հեղինակին զեղեցիկ ու յաջող բաղմաթիւ էջերէն յիշենք մանաւանդ երկուքը, շատ յուզիչ ու ցնցող էջեր: Մին ներմակ գտակին մէջ: Գուրգէն գլուխը դարձ Տիրանի ճերմակ գտակը, սլուտող գողնալու կ'երթայ եւ հեռուէն կը նշմարուի, առանց իր գիտնալուն: Բոլոր որբերու ներկայութեան կը փնտռուին զողջողները. ոչ ոք ձայն կը հանէ: Կը խուզարկեն զրպանները եւ կը գտնեն Տիրանի քով ճերմակ գտակը: Սա չմատնելու համար իր ընկերը ծեծի կ'ենթարկուի եւ ի՛նչ ծեծ... ընթրիքէն ալ կը զրկուի եւ ոսկորներու ցաւով եւ անօթի, անկողինի մէջ կը հեծեծէ...

«Գուրգէն զրպանէն հանեց ընթրիքի իր բաժինը եւ երկարեց Տիրանին — Կե՛ր, ասիկա:

Ան մերժեց... չլսելու դարկաւ եւ այս պատճառ եղաւ որ Գուրգէն այլեւս անպոսպ իր բողբոջը պոռայ. — Իսկ ինչո՞ւ զուսպ իր բողբոջն թէ գլխարկդ ես գործածել էի, այո՛, բոլորս ալ կ'ուզէինք գիտնալ թէ ինչո՞ւ չըսիր...»

Տիրան ծիծաղեցաւ. յետոյ աղուոր աչքերուն բարի ու խաղաղ նայուածքը վերցուց Գուրգէնին եւ ըսաւ անտարբեր. — Երկուքէս մէկը պիտի ուտէր ծեծը, չէ՞, ուրեմն ի՞նչ տարբերութիւն կ'ընէ քե՛զի կերաւ...» (75):

Երկրորդ կէտն ալ հետեւալն է — Ֆրանքիւլ Տիրանի համար բանտ կը նետուի, կը հիւանդանայ եւ երբ մահուան գուռը կը հասնի, նամակ մը կը ստանայ Տիրանէն: Հոն, նամակի մը կը ստանայ Տիրանէն: Նա անդիտակից Ֆրանքիւլի վիճակին, կը գրէ. «Օրերուս փնայեալ համար որ արժածեմ ապացուցանելու համար որ արժածեմ ապացուցանելու համար...»: Ֆրանքիւլ եւ քու բարեկամութեանդ...»: Ֆրանքիւլ կը յուզուի, կանգ կ'առնէ ու կ'ըսէ «Անպիտան տղայ, ա՛յս գնով պիտի ըլլար...»:

Այս առաւելութիւններուն քով ներուի մեղի դնել մէկ քանի դիտողութիւններ: ա. — Ա. Անդրէասեանի Բառամթերը

ճոխ, բայց ոճը քիչ մը երկայնաբան կը թուի, երբ երկար շունչով ամբողջ էջեր կը շարադրէ, որոնք կրնային անտեսուիլ առանց պատմութեան վրայ ո՛ր եւ է արատ բերելու. նա՛ մանաւանդ կը բարձրացնէին զրական արժէքը:

բ. — Կը սիրէ մութ ու խորհրդաւոր տեսարանները. անոնց առջեւ կը կայնի, կը դիտէ, կը զմայլի եւ պատմութեան թելը կարծես կը մոռնայ. յետոյ յանկարծ կը դառնայ զէպերու կարգին:

գ. — Քալուկ եւ ընթացիկ ոճը նախընտրելի է, մինչդեռ իրենք քիչ մը դանդաղուտ է:

Այս մատնաշնուած թերութիւնները կ'երեւան մասնաւորապէս Անաուսի մը օրերէն մէջ: Բայց, աւելցնենք անմիջապէս թէ Պր. Անդրէասեան արդէն այս գրքին մէջ ինքզինքը բաւական կատարելագործած է: Այնպէս որ վերջին երկու նիւթերը զերազանցօրէն բարձր են նախորդներէն:

Կան մէկ քանի էջեր, ուր կը հանդիպինք բացատրութիւններու ու պատկերներու տարօրինակ ձեւերու. ինչպէս եւ քերականական նորաձեւութիւններու, որոնց մասին սակայն ծանրանալ անպատեհ պիտի ըլլար:

Սպանական Ազատամարտը գրքէն դուրս կը նկատենք որովհետեւ յուզումի տակ զրուած մառ մըն է: Անոր զազախարաբանութիւնը չենք կարծեր որ համապատասխանէ Անդրէասեանի մտքին:

Ընծայականին մէկ մասին վրայ անդրադառնալով, կ'ըսենք, յարգելով հանդերձ զազախարի ազատութիւնը, թէ մեզի պէս զրկուած, անիրաւուած ու կարօտ ազգի մը անդամներուն անտեղի է օտարներու կուսակցական ու զազախարային գործերուն խառնուիլ եւ անոնց համար մեր արիւնք տալ:

Ասիկա ոչինչ. իր ընդհանուրով՝ յաջող, գնահատելի գիրք մըն է Ա. Անդրէասեանի Սպիտակ Արդարութիւնը. արժանի է հրամցուելու ամէն հայ նրիտասարդի ու պատուաբեր է մեր հայ գրականութեան:

Մեր անկեղծ մաղթանքն է որ մեր պատուական Գրագէտը նորանոր երկեր արտադրէ աւելի փայլուն եւ աւելի կատարեալ, որովհետեւ ազգը, հաւատով ու բարոյականով մաքուր ու բարձր գրիչներու կը կարօտի:

Հ. ԱՆԵՏԻՔ ԾՈՎԱՆ